

Czakó Gábor

Korrupció, avagy a román fiók*

Megbízható bennszülöttek elbeszélése szerint a királyi Romániában az íróasztalokat úgy készítették, hogy fiókjukat előre-hátra lehetett mozgatni. Amikor az ember előadta – akár jogos – kérelmét a hivatalban, akkor az ügyintéző kitolta feléje íróasztala fiókját. Az ügyfél beletett valamennyi lejt. A hivatalnok visszahúzta a fiókot, megcsóválta fejét, újra kitolta a fiókot, mire az ügyfél megemelte a csúszópénzt. Így alkudoztak amíg el nem jutottak az igazságig, vagy valameddig.

A románok állítólag a törököktől örökölték a baksisrendszert, azok az araboktól meg Bizánctól, és így tovább. Visszamehetünk a Paradicsom utáni első nemzedékre, Káinig, aki sötét szívvel áldozott, és azt hitte, hogy Istent lekenyerezheti egy véka árpával.

Kéz kezet most, mondja a magyar. A népmesékben megőrződött emlékezet szerint évezredek óta: *„Volt egyszer egy kakaska meg egy pipe. A pipe talált egy vadkörtét, bekapta. Hanem a vadkörte nagyobb volt a pipe gégégénél, s megakadott.*

– Jaj, szaladj édes kakaskám, hozz egy csepp vizet, mert mindjárt megfulladok!

Elszalad a kakas a kúthoz, s kéri:

– Adj kút egy csepp vizet, hadd viszem a pipémnek, mert megfullad a körtétől!

– Adok én jó szívvel, mondja a kút, ha előbb koszorút hozol a szép lánytól.”

Innentől, gondolom, ismerős: a szép lány tejet kér, a tehén szénát, a rét kaszát, a bolt krajcárt a kaszáért és így tovább, amíg a pipe meg nem fullad. (Benedek Elek nyomán.)

Pontosan így működött a szocialista összeköttetés – egy egész világrendszer. Tudjuk, több nemzedék több milliárd lakójának létmódja volt évtizedeken át. Néhol még ma is az. Kiindulópontja a hiánygazdálkodás volt: nem lehetett kapni se jogot, se facsavart. Mit tesz ilyenkor a bennszülött? Szól *V*-nek, akinek a gyereket fölvétette a gimnáziumba. Ő útlevelet szerez *H*-nak, aki ezért lángossütő-engedélyhez juttatja *B*-t. *S B*, az importból visszamaradt cipők ura, a facsavarok eladója pedig épp ilyesmire áhítozik. A korábbi alkalmi protekciós – vagy vesztegetési – kapcsolatok az évek során megszárdulnak, és a társadalom korrupciós Hálózattá változik. A Hálózat vérbeli bünszövetkezet – vezető ereje természetesen a Párt – amely a törvényeknek nevezett alkalmi utasítások kiskapuin keresztül-kasul járva rendelkezik a

* Ennek az írásnak az alapján készült Czakó Gábor *Beavatás* című televíziós esszé-sorozatából a 80. rész. A műsor 2001. április 5-én hangzott el a Duna Televízióban.

javak, a jogok és a pozíciók fölött. Kinek-kinek a Hálózatban elfoglalt helye dönti el, hogy mikor kap lakást, facsavart, vállalata exporttámogatást, faluja várossá lép-e elő. Mert a szocialista összekötetés nem csupán a magánszférára életrendjét határozta meg, hanem az egész országét. Nem is lehetett másképpen egy államosított társadalomban. Mondanunk sem kell, hogy szintén a hálózati rang döntött arról, hogy a szocializmus összeomlása után a rendszer romjai alól ki bújt elő páriaként, ki nagytőkésként.

Nyilvánvaló, hogy a Hálózat a rendszerváltozással nem szűnt meg. Például az úgynevezett Tocsik-ügy klasszikus hálózati büntény. Lényege, hogy az „állam” a törvényt csak közvetítői jutalék fejében volt hajlandó alkalmazni. A jutalék pedig a Hálózat megfelelő figurái és intézményei zsebébe szivattyúzódott.

A fogalom a latin *corrumpo* ige és a belőle képzett *corruptio* főnév eredeti jelentéseit örzi: *megsért, megsemmisít, megront, rombol, tönkre tesz, elferdít, hamisít*, illetve *fonákság, megvesztegetés, romlottság*. Talán ez az a szó, amelyet a világ valamennyi ipari civilizációjában megértenek.

Hamvas Béla valószínűleg figyelembe vette a szó latin etimológiáját, amikor úgy vélte, hogy a korrupció a legsúlyosabb *létrontás*. Ez a hamvasi bölcsesség egyik alapszava. Az ő fogalmai szerint ugyanis bizonyos tettek nem egyszerűen bűnök, vagy vétkek, amelyek Istenhez való viszonyunkat sértik, hanem a lét egészének, minden élőlénynek ártanak. A gyógyításhoz tehát kevés a bűnbánat, jóvátétel szükséges. A megrontott létet ki kell javítani.

Az *Altern-csoport* remek tanulmányt közölt a kérdéstről a *Kovács* 2000/1–4. számában. Ebben áttekintették azokat a friss, de máris Nobel-díjas elméleteket, amelyekben az ember önző, haszonmaximalizáló lényként jelenik meg, minek következtében a korrupció természetes jelenség lesz mind a politika, mind a gazdaság világában. E modellekben korrupciós probléma nincs, vagy ha mégis előfordulna, akkor pusztán a gazdasági hatékonyság csökkenésében lenne tetten érhető (i. m., 11. o.).

Ez a bizonyos önző, haszonmaximalizáló homonida, aki érdekei mentén nyomakodik, a gazdaságember, a homo venalis, a barbi. Az ő alapállása a korrupció, hiszen teste-lelke eladó, s miközben társaival verseng, saját anyagi érdekein kívül semmilyen lényre vagy eszmére nincsen tekintettel.

De térjünk vissza a korszerű tudományhoz az *Altern-csoport* által idézett *Hámori* Balázs segítségével! „Az új intézményi közgazdaságtan nézőpontja lényegesen különbözik az előbbiektől. Az erőszakot, a törvények erőszakos megsértését a közgazdász nem valami különleges esetnek, hanem a gazdasági racionalitás terepének, éppen ezért a gazdasági vizsgálódás természetes tárgyának tartja.” (i. m., 9. o.)

A közösségi döntések elméletének (amely egy másik divatos közgazdasági irányzat) mestere szerint „*nincs semmilyen elméleti indok vagy tapasztalati bizonyíték, ami azt sugallná, hogy az egyének, akik a magánpiacra »kapzsi materialisták«, önfeláldozó angyalokká válnak, amikor belépnek a szavazófülkébe. Ha az egyént a személyes hasznok és költségek motiválják, amikor fogyasztóként, dolgozóként vagy beruházóként döntéseket hoz, akkor ugyanezt az egyént hasonlóképpen a személyes hasznok és költségek fogják motiválni, amikor döntéseket hoz a szavazófülkében, a kongresszus csarnokaiban, vagy a közigazgatás tárgyalótermeiben. A politikust és a pártok önkéntes támogatóit éppúgy a »kapzsiság« mozgatja, mint a hentes, a péket, vagy a gyertyaöntőt» (i. m., 7–8. o.).*

Az Altern-csoport álláspontja szerint az emberi létezésnek vannak olyan mozzanatai, amelyek a hasznok és a költségek nyelvére nemhogy lefordíthatatlanok, hanem tilos is ezt megtenni. Tizennégy pontba szedik azokat a személyes, politikai, az igazsághoz, az egészséges környezethez, a kultúrához fűződő jogokat, melyekre nem volna szabad, hogy kiterjedjen a haszonelvűség. Hanem a vallási társadalmak korát fölvaltató *Gazdaságkornak* éppen ez a lényege: a gazdaság illetéktelenül és válogatás nélkül kiárad az összes emberi megnyilvánulásokra, és maga alá rendeli valamennyit. Természetesen az emberrel együtt. Leginkább az emberrel együtt, mert olyan társadalmat(?) hozott létre, melyben személytelen, úgynevezett objektív viszonyok uralkodnak – tervutasítás, piac, bürokrácia, haszon stb. –, amelyek önfeljődésnek indultak, s számukra éppen az ember a legkártékonyabb tényező. Gazdaságkor fantasztikus sikerességére jellemző, hogy még alattvalói és áldozatai is szinte mindenütt elfogadták, hogy eszméik, az úgynevezett kultúra áru, s aszerint lehet vele bánni; erkölcsi és egyéb eszméik csupán viszonylagosak lehetnek az anyagi érdekekhez képest. S mindennek tetejében beleegyeztek abba, hogy az ő fajtájuk, a homo sapiens, a legkellemetlenebb költségnövelő tényező, tehát indokolt a kiiktatása a termelésből, sőt a tulajdonlásból is – lásd *Korten* elemzését a részvénytársaságok önfölvásárlásáról. A barbik természetesen külön-külön abban reménykednek, hogy nem ők, hanem mások fognak fölöslegesnek bizonyulni, s ők majd megoszthatnak a kimustráltak ellátmányán.

David B. *Johnson* tankönyve alapján az Altern-csoport erre a következtetésre jut: a közösségi döntések elmélete szerint a korrupcióként leírt esetek nem a rendszer nemkívánatos melléktermékei, hanem annak legfőbb motivációs erői. A korrupció erény, nem pedig bűn. Nincs is más teendő, mint az elmaradott, romantikus társadalomkép utolsó csökevényeiként visszamaradt korrupciós törvényi tényállások hatályon kívül helyezése, s a korrupció problémájától egyszer s mindenkorra megszabadul a társadalom (i. m., 8. o.).

Íme, a tiszta beszéd: lejárt a köntörfalazás ideje. A korrupció erény, nem pedig bűn, hiszen a rendszer motorja. Ha egyáltalán akad bűnös, az az avított, reakciós törvény, ami a korrupciót gonoszul üldözi, s ezáltal akadályozza a haladást. Nosza, tűzre vele, és ide nekünk a Nobel-díjat! Semmi romantika, semmi érzelgősség, legyünk tisztán racionálisak. Nos, ez a Dolgok személytelen logikája, az ideológiamentes ideológia. Mint a füst nélküli cigaretta. Nincsen benne kátrány, viszont érezzük Káin égőáldozatának illatát.

Való igaz, hogyha létünk valamennyi rezdülése alárendelődik az érdeknek, akkor a korrupció nem kivétel többé, hanem főszabály. Hiszen ha megfordult a kocka, s nem a gazdaság van az emberért, hanem mi lettünk szolgálai saját eszközeinknek, akkor többé nincs üdvprogram és környezetvédelem, igazság és költészet. Ettől kezdve az eszközök, a személytelen viszonyok érkei diktálnak. A Maffia, a Hálózatok, a tisztas multik, a Nobel-díj bizottság, meg a spekulánsok így jutnak lassan, de biztosan közös nevezőre.

Hanem amit a leghaladóbb közgazdászok nyíltan kimondanak, az a szappanoperákon könnyező barbinak még túl keserű pirula volna. Még az a „szerencse”, hogy nem hisz a saját szemének. Helyzetét egy alapvicc így írja le: Móricka, láttál te már papagájt? Igen, tanító néni, láttam, de az nem az volt.

Az újkori demokráciák nagy leleménye a szabályozott korrupció, a bürokrácia.

Egyívású a tömegkommunikációval. Valószínűleg azért, mert egy töről fakadnak. A tömegkommunikáció ott és akkor keletkezik, ahol és amikor megnehezül, vagy akár meg is szűnik a társadalom benső beszéde, a nép – többek között éppen ezért – tömeggé morzsálódik. A tömegben pedig az ember nincs abban a helyzetben, hogy élményeit, értesüléseit természetes, benső utakon kicserélje. Éppen ezért célpontja és áldozata lesz a kívülről rázúdított híreknek, még inkább azok értelmezésének.

Hasonló a helyzet a bürokráciával: ha megszűnik az öngazgatás, a közösségen belüli, természetes tekintélyek uralma, ha illegitim erők kerülnek hatalomra, amelyek személyes érintkezésre képtelenek – alkalmasint szándékukban sem áll –, akkor a hatalom hivattalá változik. A bürokrácia szemében a nép tömeg, ki-ki egy akta; a hivatal minél jogszerűbb, annál embertelenebb. Annál inkább rombolja a természetes létmódot, a normalitást.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a bürokratizálódásnak csupán egyik eszköze az írásbeliség. Lényege a kívülről és jogtalanul gyakorolt hatalom, az emberek személy voltának semmibevétele.

Ezzel egybehangzóan érvel Charles *Perrow*, az Altern-csoport lapjának idézett számában. A bürokrácia mind a kapitalista, mind a nem kapitalista rendszerekben a hatalom centralizálásának, és a centralizáció legitimálásának

vagy palástolásának eszköze – írja Perrow. A bürokrácia eszköz, mégpedig olyan eszköz, amely a kevesek sokak feletti ellenőrzését legitimálja a demokrácia hirdetett elveivel szemben, és ez az uralom szabályozatlan és leplezett társadalmi hatalomhoz vezet (i. m., 10. o.). És természetesen az alattvalók emberi minőségének fölszámolásához. Éppen ezért – szellemi értelemben – tilos ez az eljárás, hiszen ez az emberi minőség mennyiséggé való redukálását, számmá alakítását jelenti. Máskülönben hogyan is férne be az aktákba, a nyilvántartások rubrikáiba, a statisztikai csoportokba? Akkor, úgymond, jogszerű, tisztességes és átlátható, amikor a legtökéletesebben hajtja végre ezt a tiltott műveletet, és csak számnak, semmi többnek tekinti az ügyfelet. Mondhatjuk úgy is, hogy a hivatal személyteleníti önmagát és az ügyfeleit, a tökéletes hivatal tökéletesen. A jó kliens belátja ezt, igyekszik számként viselkedni, igazodva az ügyvitel gépezetéhez. A következmények nyilvánvalók: egy számmal bármikor bármi megtörténhet, hiszen nem egy csodálatos és megismételhetetlen emberi lény veszett oda, nem Isten képmása, hanem csak egy szám. Írni kell helyette egy másikat.

A közigazgatás korrumpálódása mellett egy pillantást illik vetni a sajtóra is, a negyedik hatalmi ágra. Ami különben abszolút illegitim módon tolakodott ebbe a pozícióba. Senki nem választotta, senki nem ellenőrzi, senki nem számoltatja el, senki nem váltja le. Legföljebb a tőke. Napilapok, rádió és tévécsatornák alapítása, fönntartása milliárdokat emészt föl. Ettől kezdve az a csoda, amit sajtószabadságként áhítoztunk valaha, s tisztelni szeretnénk ma is, elsősorban befektetésről, költségről és haszonról szól, az olvasóifogyasztói és hirdetői igények kiszolgálásáról. Másod, vagy inkább sokad-sorban az igazság kimondásáról. Hamvas – ifjú éveiben gyakorló újságíró – ironikus megfigyelése szerint: a sajtó dolga megtéveszteni a népet a király felől, a királyt a nép felől.

Ha valaki egy órácskát kapcsolgat a különböző kereskedelmi cloacák között, akkor megbizonyosodhat arról, hogy mind egy szálig, valamennyi adáspercükben létrontással foglalkoznak. A normális életet, az értelmes gondolkodást, a tisztességet, a jó ízlést védő értékek szétrombolásával, vagyis korrumpálásával. Nyilvánvaló, hogy ezeknél az úgynevezett demokratikus intézményeknél elszántabb ellenségei a demokráciának nincsenek.

A rontott létben üzemszerűvé válik a bűnözés, és – irracionális volta miatt – selejtnek tetszik az erény. Ilyen alapon vajon miféle társadalom működtethető? A Föld ökológiai rendszere meddig visel el egy ilyen civilizációt?

A válaszokat és a megoldást valamennyien ismerjük.